

- Kershaw, I., Seldon, A., Todd, S., Adi, H., Gardiner J. i Bogdanor, V. (15. 7. 2016.). *David Cameron's legacy: the historians' verdict*. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2016/jul/15/david-camersons-legacy-the-historians-verdict> (30. 7. 2020.).
- Martin, D. (27. 3. 2018.). *What role did Cambridge Analytica play in the Brexit vote?*. URL: <https://www.dw.com/en/what-role-did-cambridge-analytica-play-in-the-brexit-vote/a-43151460> (14. 6. 2020.).
- Monbiot, G. (9. 6. 2020.). *Boris Johnson's us trade deal will make Britain a paradise for disaster capitalists*. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/jun/09/boris-johnson-trade-deal-us-chlorinated-chicken> (30. 7. 2020.).
- O'Carroll, L. (10. 7. 2020.). *No-deal Brexit will raise cost of UK household staples, say retailers*. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2020/jul/10/no-deal-brexit-will-raise-cost-of-uk-household-staples-say-retailers> (30. 7. 2020.).
- Osborne, H. (18. 3. 2020.). *What is Cambridge Analytica? The firm at the centre of Facebook's data breach*. URL: <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/18/what-is-cambridge-analytica-firm-at-centre-of-facebook-data-breach> (14. 6. 2020.).
- Smith, L., Baldwin, G., Bentley, B. et al. (9. 9. 2019.). *United Kingdom*. URL: <https://www.britannica.com/place/United-Kingdom> (11. 9. 2019.).
- Stewart, H. (24. 5. 2019.). *Theresa May announces she will resign on 7 June*. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2019/may/24/theresa-may-steps-down-resigns-tory-leader-conservative-brexit> (15. 9. 2019.).
- Wheeler, B. (1. 5. 2017.). *Tony Blair's legacy 20 years on*. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-39717751> (30. 7. 2020.).

Tito u dijalektici savremene službene kulture sećanja u Srbiji

Tito in the dialectic of contemporary official culture of memory in Serbia

Aleksa Vukašinić

Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet
Čika Ljubina 18-20
Odeljenje za sociologiju
2. godina master studija
avukasinovic4@gmail.com

Sažetak

U ovom radu se posmatra Tito kao fenomen kulture sećanja u savremenoj Srbiji. Tito se uzima kao pojam koji rabi srbijanska kultura sećanja i koji kao istorijska ličnost nosi određene simboličke vrednosti koje opstaju u savremenosti, a na koje službena kultura sećanja različito reaguje i različito ga tumači. U prvom delu rada se promišlja sam pojam sećanja, zatim kulture sećanja, ali i vremena i njegovog sociološkog poimanja. Konstruisanje službenog sećanja na Tita prati se analizom srednjoškolskih udžbenika koji su glavni kanal stvaranja službenog sećanja u savremenoj Srbiji. Cilj rada jeste da pokaže kako se službeno sećanje na Tita menja u skladu sa potrebama savremene službene kulture sećanja.

Summary

This paper considers Tito as a phenomenon of the culture of memory in contemporary Serbia. Tito is taken as a term used by the Serbian culture of memory, and which as a historical figure carries certain symbolic values that persist in modern times, to which the official culture of memory responds differently and interprets it differently. The first part of the paper reflects on the very notion of memory, then the culture of memory, and time and its social concept. The construction of the official memory of Tito is followed by the analysis of secondary school textbooks, which are the main channel for the creation of official memory in contemporary Serbia. The aim of the paper is to show how the official memory of Tito is changing in accordance with the needs of the modern official culture of memory.

Ključne riječi:

sećanje, kultura sećanja, individualno pamćenje, kolektivno pamćenje, Tito, titoizam, društveno vreme

Keywords:

memory, culture of memory, individual memory, collective memory, Tito, titoism, social time

1. Uvodna reč

Zašto danas, u savremenom svetu i globalnoj neoliberalnoj stvarnosti, uopšte govoriti i razmišljati o Titu? Nije li Tito davno prevaziđena prošlost koju bismo morali ostaviti iza sebe, u minulom vremenu, gde joj je originalni kontekst nastao (i ostao)? Očigledno zato što se Tito održava u razčitim kontinuitetima sećanja u državama bivše SFRJ (čemu pregled dnevne štampe, naročito brojevi izašli u periodu Titove smrti ili Dana mladosti, jasno svedoče). Oni nisu konzistentni, oni su često međusobno antagonistički postavljeni, dok je jedna struja manje ili više apologetska i nostalgična, druga je manje ili više demionizatorska, osuđujuća i sklona kreiranju odijuma prema Titovoj ličnosti i titoizmu kao sistemu koji se zasnivao na harizmatizaciji njegove ličnosti, ali čak ni tu stvari ne mogu biti jasno i banalno podeljenje na „crno-belo“ te se u velikom broju izdanih monografija i „knjiga novih, kontroverznih istina“, pojave poput dokumentarnih emisija, članaka raznih „spektakularnih i objektivnih“ istoričara i biografa, manje ili više naučno relevantnih studija o Titu moraju krajnje oprezno analizirati. Potrebu za opreznijom i pažljivijom analizom nameće raznolikost zajednica i grupa koje se kroz svoje pojedinačne kulture sećanja identitetski određuju u odnosu na Tita i njegovu istorijsku ulogu. Ako Tito više nije paradigma i heroj, onda je za sigurno antiheroj i negativac; ako više nije popularno ići „Titovim

putem“, onda se u službenim politikama naglašavaju posledice praćenja titoističke paradigme.¹

Ovaj napis nema za cilj istorijsku analizu titoizma ili J. B. Tita (1892–1980) kao političke akterske monade. To neka ostane zadatak istoričara, a ovde će se pokušati dati pregled osnovnih pristupa i viđenja Tita u kanalima službenog, dakle, državno dekretiranog sećanja na maršala. Pomenuti kanali službenog sećanja su zvanični udžbenici istorije za srednju školu (4. razred gimnazije društvenog i opšteg usmerenja i 3. razred gimnazije prirodnog smera ili stručne škole), odabrani da budu predmetom analize zbog činjenice da preko njih nove generacije mladih ljudi stiču prva osnovna saznanja i prvi put u svom procesu sazrevanja bivaju u mogućnosti da zrelo razmišljaju o istoriji koja im se u školama predaje. Na osnovu informacija koje su pročitali u udžbenicima istorije ti mladi ljudi, mladići i devojke, formiraće sopstvenu, generacijsku kulturu sećanja koja će se bitno određivati u odnosu na ono što je naučeno u školi. Pa ipak, naučeno će se susretati sa porodičnom kulturom sećanja, intergeneracijskom dijalektikom sećanja i imat će uticaja na dalju reprodukciju poželjnog sećanja u budućnosti.

Cilj je da se uočena sećanja i diskursi stave u vrednosni odnos, da se pokrenu razmišljanja o ovom problemu i da se pokuša uočiti što više perspektiva i uglova gledanja na Tita, kako bismo pokušali da dobijemo jasniju sliku o savremenoj poželjnoj kulturi sećanja u Republici Srbiji. Posebno treba imati u vidu činjenicu da savremenu Srbiju karakteriše intenzivan istorijski revizionizam perioda pre i tokom Drugog svetskog rata (sredina 1930-ih do 1945) i posleratnog, socijalističkog perioda (1945–1992). Rehabilitacija kolaboracionista iz Drugog svetskog rata (pri čemu se prvenstveno

misli na Dražu Mihailovića i na profašističkog premijera tadašnje kolaboracionističke vlade Milana Nedića²) otvara sledeće pitanje: „Ko je u takvom novom poretku sećanja Tito, ako se insistira na tome da su i eminentni saradnici okupatora proglašeni antifašistima i borcima za oslobođenje?“

2. Pristup i metod

Pre nego što se krene u sam proces analiziranja relevantnih udžbeničkih tekstova načinićemo kratak osvrt na određenje i pojašnjenje pojmova sećanja, kultura sećanja, odnosa fizičkog i društvenog vremena, zatim će se spomenuti neke teorijske perspektive, odnosno tzv. „osmatračnice“ sa kojih se može gledati na problem i koje su od njih najbliže celovitom, jasnom i što objektivnijem sagledavanju Tita – ničeanski rečeno – s one strane dobra i zla. Ovaj napis se neće baviti suvim interpetiranjem teorijskih objašnjenja raznih autora (iako će se na neke od njih svakako oslanjati), već će pokušati da nakon definisanja osnovnih pojmova i potrebnih pristupa uđe u analizu i poređenje 2 udžbenika istorije, prvi autora Koste Nikolića, Nikole Žutića, Momčila Pavlovića i Zorice Špadijer (izd. ZUNS, 2005), drugi autorke Mire Radojević (izd. Kleet, 2014) i potom ispita kakve sve slike Tita i titoizma ova 2 udžbenika konstruišu.

Primeniće se analiza udžbeničkog materijala, ali isključivo kvalitativna analiza, bez upotrebe statističko-kvantitativnih metoda (Milić, 2014: 571–597). Prvo će se materijal podeliti u dve tematske celine pa će se u skladu sa njima iz jednog i iz drugog udžbenika izvlačiti potreban materijal da bi se u kasnijem postupku mogle vršiti komparacije među sadržajima i uočavati sličnosti i razlike

¹ Smisao rečenice verovatno najbolje oslikava citat Todora Kuljića iz njegove studije „Sećanje na titoizam“ iz 2011-te, koji glasi: „Reci mi šta misliš o Titu. Pa ću ti reći ko si.“ (Kuljić: 2011)

² Za potpunije sagledavanje kvlištvta i zločina videti: Olivera Milosavljević, *Potisnuta istina – Kolaboracija u Srbiji 1941–1944*; 2006.

i tumačiti njihov smisao. Nakon prolaska i izdvajanja karakterističnih i saznanjano interesantnih mesta u materijalu, preći će se na finalni deo napisa u kojem će se pokušati dati zaključno tumačenje istraženog materijala i povezivanje sa opštim kontekstom vremena u kojem dati materijal ima određenu ulogu i funkciju. Pa ipak, jasno je da se u formatu ovoga napisa ne može govoriti o nekakvom finalnom, niti konačnom objašnjenju, jer za takve ocene bi trebalo izvoditi sveobuhvatna, iscrpna i sistematična istraživanja daleko većih razmera nego što ovde dozvoljavaju propisane uzanse raspoloživog prostora i vremena. Ovaj tekst je pokušaj teorijskog putokaza razmatranja službenog sećanja na Tita u svetlu njegove dalje razrade.

3. Problem i osobine sećanja

Sećanja su svojstvena svakom pojedincu (pod uslovom da ne pati od nekog oblika demencije), ali su svojstvena i društvenim grupama pa i klasama, slojevima i celokupnim društvima. Sećanja su posledica sposobnosti čoveka da pamti i (u izvesnoj meri) selektuje šta će zapamtiti, a šta ne; ali to nikako ne može biti potpuna definicija, jer na proces pamćenja uvek utiče više različitih faktora koji u istom ili različitom vremenu utiču na to šta će i kako čovek memorisati u svom umu. Dihotomija između individualnog i kolektivnog pamćenja se prenosi i na sećanja pa se u teorijskim raspravama o kulturi sećanja često vode polemike o tome koje je sećanje presudno, koje utiče primarno na ono drugo, da li je pojedinac izvor sećanja ili ga generiše i nameće zajednica (Kuljić, 2006). Postoje mnoge teorije o sećanjima i pamćenju, od socioloških kakve su one dirkemovca Morisa Albvaša, J. Asmana, A. Asman ili P. Nore koje se drže toga da u osnovi sećanja oblikuje društvo; odnosno, da kolektivno sećanje nameće individualna sećanja, do neurobioloških koja svoja shvatanja sećanja razvijaju

na biološkim osobinama i mogućnostima ljudskog organizma (neuroni, moždane funkcije...), zatim psihološke koje se baziraju na psihološkim čioniocima i determinantama sećanja pojedinaca, kao i postmodernistička poimanja sećanja oličena u konstruktivizmu, hermeneutičkom razumevajućem pristupu kao jedinom prihvatljivom metodu definisanja prošlosti. Sve ove teorijske pravce dovoljno je samo pomenuti, a dalja razrada svakog kao i postojećih varijacija među autorima i intelektualnim strujama bi oduzela previše vremena i prostora, posebno ako se ima u vodu da je detaljan pregled ovih teorija i njihovo razmatranje detaljnije izneo T. Kuljić u knjizi „Kultura sećanja“ (Kuljić, 2006: 51–270).

Kuljić smatra da istorijsko pamćenje odlikuju tri segmenta: primarno iskustvo (kao prošlost koja je primarno proživljena), istorija kao nauka i kultura sećanja. Takođe, upozorava da istorija nema svugde monopol nad prošlosti, što nas direktno navodi na problematiku kulture sećanja koja sadrži i pomenuta individualna iskustva, ali i kolektivna sećanja koja se razlikuju od grupe do grupe te kao takva često mogu biti međusobno antagonistička i ono što je za ovaj napis ključno to je javna (službena) kultura sećanja (Kuljić, 2006: 17). Službeno sećanje uređuje država, odnosno trenutna vlast u okviru sopstvenih interesa i ideloških neophodnosti, kako bi se kroz istorijsku dimenziju i kontinuitet sačinio konstrukt poželjne prošlosti koji bi bio u stanju da legitimizuje postojeći sistem i stanje u društvu. No, kako to država određuje i oblikuje javna sećanja?³ Pored najraznovrsnijih medijskih mogućnosti za serviranje poželjne ideloške slike o prošlosti, svih mogućih spomeničkih i komemorativnih manifestacija

3 Imenica je namerno u pluralu kako bi bila u skladu sa navedenim podelama istorijskog pamćenja koje iznosi Kuljić, na osnovu kojih se u ovom radu i polazi od toga da sećanje nije monolitno (posebno u kontekstu postmodernističkog revidiranja prošlosti), pa čak ni onda kada je dekretirano, iako prividno može delovati posve monolitno. U daljem tekstu će biti pokazano da je pomenuta monolitnost ipak tek privid, i opravdati pojam „dijalektika sećanja“ koji je dat u naslovu ovog napisa.

te dešavanja koje država organizuje i baštini, za analizu je najzanimljiviji i najverodostojniji materijal koji se nalazi u udžbenicima istorije koji tek stasali mladim ljudima od 17-18 godina stvaraju sliku o prošlosti i identitetu društva u kojem žive. Udžbenici, da bi bili u nastavnoj upotrebi, moraju biti odobreni rešenjem ministra prosvete (što se može uočiti na prvoj stranici svakog odobrenog udžbenika u uokvirenoj napomeni) i kao takvi proči određenu „kontrolu“ aktuelne vlasti, a samim tim odobreni sadržaj postaje službeno glasilo državne politike prema prošlosti. Slika koju udžbenici konstruišu sudara se sa pomenutim ličnim iskustvom (koje se kod pojedinaca koji lično ne pamte Tita i njegovo vreme odražava kroz generacijsko porodično sećanje roditelja i njihovih roditelja) i postojećim kolektivnim sećanjima, a tek u dijalektici sa njima gradi jednu finalnu verziju Tita i titoizma. Međutim, Kuljić (u već pomenutom delu objašnjava da su sećanja konstantno podvrgnuta izmenama i doradama u skladu sa psihičkim, biološkim, društvenim ali i svesnim procesima ljudskog uma. Kako se onda osloniti na sećanje kao verodostojno svedočanstvo o ranijem? Da li je, uopšte moguće oslanjati se na sećanja sa naučnog aspekta?

Predloženi uvid u promenljivost sećanja koji pruža Todor Kuljić nas vodi zaključku da sećanje ne možemo uzimati kao objektivno i validno svedočanstvo prošlosti. Pa ipak, sećanje je, kao takvo, odraz određenja onoga koji se seća prema onome čega se seća. Poziciono, ono oslikava odnos subjekta prema segmentu prošlosti pa samim tim omogućava da se subjekt identifikuje u odnosu na prošli događaj ili u odnosu na ličnost iz minulog vremena, konkretno u ovom slučaju Josipa Broza Tita. Istorija kao nauka ne može se pouzdano oslanjati na sećanja, ona je prinuđena da, metodološkim postupcima utvrđuje istorijske činjenice i istorijski kontekst tih činjenica jer upravo ta dva elementa – činjenice i kontekst – prema naglašavanju istoričarke Olivere Milosavljević, jesu nepromenjivi i oni čine konstantu istorije (Milosavljević, 2012: u *Elektronske Novine* 14.05.2012.). Sociologija, međutim,

može mnogo toga saznati proučavanjem poretka sećanja, težeći da na taj način upotpuni sliku koju stvaraju i istorijska nauka i kultura sećanja odakle se tek može kristalisati jasnija složena slika društva čija se prošlost i sadašnjost stavljaju u odnos. Politika pak, s druge strane, ideološki manipuliše dekretiranim sećanjima kako bi zadovoljila latentne političke interese tekuće oligarhije. Sociologija teži i demistifikativnosti toga, pokušava da demistifikuje sećanja i njihovu raznovrsnu političku upotrebu.

Sećanja i njihova reprodukcija su najtešnje povezana sa pitanjem odgoja mladih unutar porodičnog kruga sećanja, ali koje se u velikoj meri oblikuje i školskim uticajem te otuda potreba da se u ovom radu posvetimo analizi udžbenika. Odgoj mladih danas se odvija u uskom nacionalnom prostoru, gde se nekritički usvaja jedna etno-nacionalna perspektiva koja ima najmanji saznanjani potencijal, ali koja ideološki odgovara na potrebe političke oligarhije koja je na vlasti. Nacionalizam tako biva distribuiran u najranije formativne godine razvoja mladog bića i stiče status nečeg što bi se moglo okarakterisati pojmovima „prirodno“ i „normalno“. Naravno, nacionalizam se pojavio nakon pada socijalističke kolektivističke ideologije kao jedna zapaljiva kolektivistička ideja za koju nisu potrebne nikakve kvalifikacije osim etničkog porekla. Nacionalizam kao takav predstavlja sumornu stvarnost državnica nastalih raspadom SFRJ, a posebno kada je reč o savremenoj Srbiji. Otuda su i porodična sećanja doživela novi talas revizije koji sada mora da stvori iluziju kontinuiteta sa nacionalnim kao glavnom okosnicom kolektivnog sećanja.

4. Fenomen vreme i vremena

Pre nego što se upustimo u analizu udžbeničkog materijala, ne smemo propustiti da pomenemo i problem vremena koje Kuljić razgraničava uz klasično određenje na prošlost, sadašnjost i bu-

dućnost; na fizikalno, dakle objektivno fizičko vreme koje se meri hronometrima i časovnicima i ono društveno koje proizilazi iz društvenog poimanja vremena, odnosno određivanje istorijskih perioda u odnosu na događaje proizvedene delovanjem pojedinačnih aktera (primer: „*To je bilo još za vreme Tita...*“) i društvene sredine (Kuljić, 2006: 28). Vreme, dakle, ne možemo posmatrati kao jedinstvenu dimenziju, već kao pluralizam vremena koji se manifestuje u opažanju pojedinca (ali i grupe) koji na različite načine doživljavaju i razdeljuju vremenske segmente. Mnogostruktivnost vremena je značajna kada se govori o sećanjima, posebno iz razloga što različiti pojedinci i različite društvene grupe na različite načine doživljavaju jedan isti period fizikalnog vremena. Tu, međutim, nisu podudarna društvena vremena. Za jedne je period titoizma percipiran kao kratkotrajno srećno i prosperitetno vreme, dok je za neke druge sam period socijalizma percipiran kao dugo poluvekovno „mračno doba“ ili nekakve diktature i terora, dok se takve distinkcije sa pozicije vlasti koriste kako bi se, u kontekstu sopstvene ideologije i određenju spram Tita, konstruisala slika o „zlatnom dobu“ ili nametnutom „zlu“, ako se Tito upotrebi kao vrednosni kontrast današnjim političkim opcijama. Ali, Tito se upotrebljava i selektivno kako bi opravdao neke poželjne segmente prošlosti (lider Nesvrstanih, rekao NE Staljinu...), dok se drugi – nepoželjni u datom poretku sećanja – demonizuju ili prećutkuju (Kuljić, 2011: 23–42). Ovde je Kuljić došao do suštinskog problema koji tereti konstrukciju sećanja na Tita, a to jeste upravo selektivnost sećanja koja stvara kontradikcije u samom poimanju Titove ličnosti i istorijske uloge. U iznalaženju identitetskog određenja u odnosu na ličnost ili društvenu pojavu, verovatno je daleko lakše konstruisati jasno negativnu ili jasno pozitivnu normativnu sliku, ali problem je što se postmodernizam u svim sferama društvenog zasniva na fragmentarnosti – pa i u politici i ideologiji. Pronaći pravu (čitaj: odgovarajuću) mešavu činjenica i informacija, odbaciti sve nepoželjno, preraditi kon-

tekst i reaktovati detalje više liči pravljenju čorbe „po ukusu“ nego ozbiljnom bavljenju prošlošću. Razmotrimo sada materijal kako bi na primerima ova problematika postala jasnija i uočljiva.

5. Pregled i analiza udžbeničkog materijala

Pre nego što pređemo na analizu udžbeničkog materijala iskoristićemo priliku da napomenemo da se u 2020. godini obeležava četrdeset godina od smrti Tita te da se povodom tog obeležavanja u medijima mogu pronaći zanimljivi obrasci sećanja na maršala. Tako vidimo da RTS (Radio Televizija Srbije) objavljuje vest o godišnjici Titove smrti u jednom dužem članku u kojem se izlaže kratka biografija predsednika Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (RTS, 04.05.2020.). U navedenom tekstu se ističe kako je Titova sahrana bila najveća državnička sahrana u XX veku te se ističe značaj zvanica koje su prisustvovalе sahrani (predsednici, premijeri, kraljevi, prinčevi...). Istim povodom RTS je emitovao dokumentarni film *Tito – medijska ikona* u kojoj se maršal predstavlja kao najveća medijska ikona sa prostora bivše Jugoslavije. Posebno će zanimljivo biti ovo prikazivanje Tita u kontekstu njegovog prikazivanja u novijem udžbeniku.

B92 takođe prenosi vest o godišnjici Titove smrti u jednom podužem članku u kojem se iznosi biografija maršala Tita, u kojoj se spominju njegova mladost, ratni dani, zatim se posebno ističe njegov angažman u okviru *Pokreta Nesvrstanih* (B92, 04.05.2020.). Između ostalog se ističe da je on, kao predsednik SFRJ, bio povezan sa različitim malverzacijama – ovde se ostavlja mogućnost da se Tito okrivljuje za bilo koju nevolju koja se pojavi u fokusu javnosti.

Studio B iznosi značaj J. B. Tita u *Pokretu Nesvrstanih*, a prenosi se i vest da je venac na njegov grob položio i Ivica Dačić lider Socijalističke partije Srbije (Studio B, 04.05.2020.). Iako ova partija nosi socijalistički naziv, ona prihvata kapitalizam, a

poznata je po svom nacionalističkom nastupu još od poslednje decenije prošlog veka pa se stoga ovaj čin njenog predsednika može tumačiti kao izborno obraćanje ciljanom biračkom telu koje simpatizuje Tita i njegovo vreme. U nastavku se i iznose detalji obeležavanja godišnjice Titove smrti u Kumrovcu.

Stiče se utisak da se u javnoj upotrebi Titove ličnosti pokušava iskoristiti nekadašnji ugled maršala kako bi se ostvarili politički ciljevi (ma kakvi oni bili – od obraćanja relevantnom biračkom telu, do uspostavljanja diplomatskih veza sa državama članicama *Nesvrstanih*). Tito u savremenoj Srbiji očigledno predstavlja istorijsku monadu koje se možemo sećati na ovaj ili onaj način u zavisnosti od trenutnih potreba dnevne politike. Pristupimo sada analizi udžbenika kako bismo videli kakva se to službena sećanja na Tita konstruišu u zvaničnim istorijskim udžbenicima.

5.1. Tito u starijem udžbeniku (2005)

Prvo mesto u udžbenicima na kojem se spominje Tito jeste poglavlje o Drugom svetskom ratu u Jugoslaviji – i to u zasebnom odeljku koji u udžbeniku ZUNS-a nosi naziv „Pokreti otpora srpskog naroda“ (Nikolić et al., 2005: 140–143). Sama množina u naslovu najavljuje da će, pored partizana biti reči i o četnicima, kao „antifašistima i borcima za slobodu“ uz evidentno svođenje pokreta otpora na jednu etničku pripadnost naglašeno je: pokreti srpskog naroda, iako se učešće ostalih jugoslovenskih etnija ovde zanemaruje. Prvi tekst govori o četnicima i njihovom odmetanju na Ravnu goru, dok za njim sledi tekst o ustanku koji je organizovala KPJ, ali uz naglašenih mesec dana zakašnjenja u odnosu na četnike. U prvom se kao ključna ličnost spominje Draža Mihailović kao partiota i rodoljub, dok se u drugom pak Tito uopšte ne spominje, a partizanske akcije se notifikuju kao sitne akcije, diverzije i uzurpacije nemačkih položaja. Tito se prvi put pojavljuje u narednom članku koji govori o zajedničkoj borbi

partizana i četnika protiv okupatora. Upravo ovo pokazuje pređašnju stavku o tome da se akcentuju i potenciraju samo one činjenice koje bi za savremeni poredak sećanja bile podobne (nacionalisti danas propovedaju o „nacionalnom pomirenju partizana i četnika“).

Pa ipak, na 143. strani nalazi se okvir u kojem je izložena kratka Titova biografija koja počinje izjavom da je njegova uloga u Prvom svetskom ratu sporna jer se u Srbiji našao kao regrut neprijateljske armije te da je bio poznat kao organizator terorističkih akcija protiv kraljevske vlasti i da je militarizovao KPJ, ali i da je bio u zatvoru, a i da je zaslužan za stradanje jugoslovenskih komunista u okviru staljinističkog terora. Dodaje se i da je radio protiv srpskih nacionalnih interesa, ali ipak i to da je stekao zvanje „velikog vojskovođe“. Zatim se govori o Ustanku u Srbiji i Crnoj gori (2005-te scg ulazi u svoju poslednju godinu postojanja). Posebno se Nakon uvodnog teksta, koji govori o Vladi Milana Nedića⁴ i pokretu D. Ljotića obraća pažnja na početne borbe protiv okupatora, spominju se sitne partizanske akcije, ali se Tito, za razliku od Mihailovića, Pećanca, Misite, nigde ne spominje kao organizator, komandant ili predvodnik konkretne akcije. (Nikolić et al., 2005: 147–150).

Dakle, Tito se marginalizuje u odnosu na Mihailovića i u priloženoj kratkoj biografiji uočljivo je da njegov lik treba da bude sporan, ali ne onako sporan kako je Nedić „kontroverzan“, zato

⁴ Koji je u uokvirenom tekstu na margini ovog udžbenika na strani 147-oj okarakterisan kao: „jedna od najkontroverznijih ličnosti u srpskoj istoriji“ (Nikolić et al., 2005: 147). Izraz „najkontroverznija ličnost“ skreće pažnju na problematičnu ulogu i ličnost, ali takođe izbegava da konkretizuje i normativno jasnije odredi ono što bi bilo jasan znak u prilog Nedićeve krivice u ratu. Ovo je dobar primer kako se jedna ličnost vrednosno relativizuje, kako bi se i politika koju je predstavljala i proizvodila, relativisala i prihvatila u jednom novom, neoromantičarskom nacionalističkom modalitetu. Za više informacija videti knjigu O. Milosavljević (koja je prva uočila ovu pojmovnu manipulaciju): *Potisunta istina* (2006).

što kreiranje uzdržanog ili pak osuđujućeg stava prema Titu otvara prostor da se kontroverznost Nedića i Mihailovića pretoči u romantično, herojsko, a na posletku i svečarsko sećanje. Mihailovićevu biografiju prati slika iz mlađih dana – oficir u svečanoj uniformi, odlikovanja iz ranijeg rata prekrivju mu torzo (tekst hvali njegovo obrazovanje i društveni status), dok je Broz na slici u partizanskoj uniformi s „titovkom“ na glavi i lulom u ustima. U navedenom odeljku insistira se na zajedničkom ustanku ova dva pokreta, iniciranje saradnje se pripisuje Mihailoviću, dok se partizanskim jedinicama pripisuje provokatorski i konfliktan karakter. „Pljačkani su ugledni domaćini, neretko i ubijani. Nesporezumi sa četnicima bili su gotovo svakodnevni zbog insitiranja na sprovođenju revolucije.“ (Nikolić et al., 2005: 151). Ovaj citat se odnosi na partizane i na objašnjenje uzroka građanskog rata u Jugoslaviji, jasno se ističe krivica partizanskog pokreta koji svojim ideološkim imperativima ubija srpske domaćine i stvara probleme četnicima. Ipak se i tu Mihailović javlja kao mirotvorac koji pokušava da pismom „urazumi“ Tita koji je pak okarakterisan kao rešeni agresor prema ravnogorskim jedinicama. Tito jeste borac za slobodu, ali je i odmetnik, komunist, čovek političkog interesa, a ne iskreni rodoljub. Ovaj podvojeni opis ratnog Tita koji nalazimo u prvom udžbeniku, govori o parcijalnom odabiru onoga što je komemorabilno u njegovoj biografiji kako bi se moglo upotrebiti u savremenom političkom diskursu.

Kako se, sa druge strane, prikazuje Tito kao državnik u ovom udžbeniku? Kako je prikazan period posle rata, odnosno period Titove vladavine u SFRJ? Kao prvi element sećanja na rani Titov režim jesu ideološki obračuni po staljinističkom modelu. Tito koji nalikuje Staljinu – nemilosrdan i neumoljiv. Sremski front se prikazuje kao golgota srpskih mladića: „Prema procenama u najvišem rukovodstvu KPJ, Srbija je bila 'dužna' da iznese teret rata... Golobradi srpski mladići, nevični ratovanju, bez ikakve vojne

spreme i obuke, masovno su stradali – njih preko 13.000.“(Nikolić et al., 2005: 187–189)

Tito je ovde, kao oličenje komunističke prinude i terora, akcentovan kao svirepi instrumentalista koji ne bira sredstva za ispunjenje svojih partijskih ciljeva i zadataka. Partija je svesno poslala srpske mladiće u smrt! Ovaj se zaključak može izvesti iz prethodnog citata. Srbija, kao najveća jugoslovenska republika, mora se najviše i žrtvovati. Nacionalizam je izričit u stavu da je nacija uvek žrtva nečijih zavera i pretenzija (u ovom slučaju Titovih komunista).

U nastavku objašnjenja prvih posleratnih godina, odnosno prvih godina Titove vlasti, akcentat je na pojačanoj partijskoj propagandi o bratstvu i jedinstvu i „boljoj sutrašnjici“ i obećanom putu u socijalizam. To je, navodno, paravan za političke obračune sa klasnim i ideološkim neprijateljima, oduzimanje imovine i ideološko suđenje sa pogubnim ishodom po osuđenika.

„Država je bila centralizovana i zasnovana na svemoći Komunističke partije i formuli 'bratstva i jedinstva svih naroda i narodnosti', kao i na izgrađivanju kulta Josipa Broza Tita.“ (Nikolić et al., 2005: 204)

Partija je svemoćna, dok su bratstvo i jedinstvo označeni kao formula, a formula zvuči kao puko sredstvo za ispunjenje cilja. Utisak je da je celu zemlju izmučenu užasnom ekonomskom katastrofom hranio jedino nametnuti kult J. B. Tita. Tačkice i bonovi su realnost, ali Titova ličnost je realnija!

„Politički život u samoj Srbiji odvijao se u atmosferi straha i nezadovoljstva naroda. Pobjednik je nemilosrdno rušio sve ono što je ideološki označavano za stubove i nosioce starog režima.“ (Nikolić et al., 2005: 205)

Tito kao dželat nacionalnog, starog, tradicionalnog, kao egzekutor pred kojim je srpski narod drhtao od straha za goli život. Patetično lamentiranje nad starim režimom i smelo ocenjivanje nezadovoljstva naroda tipičan su primer konstrukcije prošlosti jer nacija je žrtva u današnjem nacionalističkom poretku sećanja. Osvrt na političke izbeglice, od kojih je naglašeno najviše Srba, dakako je doprinos tom lamentu. Titu se posebno spočitava i federalizacija SR Srbije i upravo se njegov režim označava kao krivac za autonomije Vojvodine i Kosova, što je idalan uvod u opravdanje kosovskog separatizma i velikoalbanskog nacionalizma, ali i ideje vojvođanskog separatizma (autonomaši). Tito kao rabijač jedinstvene srpske teritorije, kako bi se umanjila moć Srba u SFRJ. Etnocentizam zrači u oceni Tita. Razorenu zemlju komunisti su obnavljali konfiskovanim bogatstvom ranijih bogatih građana, dok su na njihovoj oduzetoj zemlji naseljavali sirotinju (Nikolić et al., 2005: 208–2010).

Sukob sa Staljinom je predstavljeno kao zla posledica rđavog režima. Titovo „ne“ značilo je Goli otok za „zbunjene“ ubeđene komuniste i tu je novi talas demonizacije Tita najizraženiji; postao je još suroviji okrenuvši represiju ka svojim dojučerašnjim saborcima i velikim komunistima. Pa ipak u nastavku teksta se, sasvim kontradiktorno, pozitivno ocenjuje Titova kritika Staljinove hegemonije politike u socijalističkoj hemisferi. Tito je branilac prava na samostalni put u socijalizam, branilac od Staljinove diktature. Međutim, pozitivno se ocenjuje sećanje na osnivača Pokreta Nesvrstanih zemalja zbog neprevaziđenog ugleda Tita i Jugoslavije u tadašnjem svetu. Kontradiktorna slika se pojačava naglašavanjem da je prosperitet u Titovom vremenu tek iluzoran, da je mir i porast standarda projektovana iluzija zadovoljstva. Utopija je stvarala tu iluziju. Međutim, nacionalistički pokreti su protivrečili toj utopiji jer je režim na silu ukinuo pravo na nacionalizam te se Tito smatra dželatom nacionalnog duha. Još se, pri kraju odeljka, konstatuje snažan ideološki uticaj kulta Tita uz fotografiju polaganja cveća

na njegov grob i uz napomenu da veliki vođa nije ostavio održiv sistem te mu se još i to uračunava u krivicu (Nikolić et al., 2005: 213–226.).

5.2. Tito u novijem udžbeniku (2014)

Drugi udžbenik iz 2014. godine takođe govori o ista dva pokreta otpora, izričito naglašavajući antifašistički karakter oba, istim redosledom pisanja kao i u prethodnom. Međutim, naglašava se da je partizanski pokret otpora ipak duže pripreman, ali i to da je okupljao u svoje redove širok krug ljudi: od članstva KPJ, studenata, intelektualaca, do seljaštva, dok se ravnogorski zasnivao na oficirima bivše kraljevske vojske i jednom delu seljaštva.

Tito i ovde ima biografski odeljak u kojem se primarno skreće pažnja na njegovu nedovoljno rasvetljenu mladost, spominje se partijsko delanje pre rata i robijanje. Međutim, uz određeno podudaranje sa prethodnim udžbenikom, ova biografija ističe Titov značaj kao komandanta partizanskog pokreta, kao značajnog predsednika, osnivača *Nesvrstanih*, uglednog čoveka i definiše ga kao dobu koja spada među najznačajnije u xx veku. Samo pisanje o ratu minimalno uključuje spominjanje Tita, više se spominje četnički vođ (istina je da se spominje i naglašava Mihailovićevo saradivanje sa Nemcima koje je ocenjeno kao suprotno antifašizmu), dok je uloga u antifašističkoj borbi primarno oličena u odlukama i aktivnosti KPJ, AVNOJ-a, NOP-a, a ne pojedinačno Tita iako se on spominje na pojedinačnim mestima kao vrhovni komandant i neprikosnoveni vođa pokreta. Fotografije ga prikazuju u partizanskoj uniformi, na ratištu, ponegde okružen Rankovićem, Đilasom... (Radojević, 2014: 274–288). Zanimljivo je da se u prethodnom udžbeniku jasno ne izdvajaju Bitka na Neretvi i Bitka na Sutjesci. (obe iz 1943.) Umesto njih se nepregledno i konfužno piše o pojedinim operacijama i ofanzivama, dok se u potonjem ove bitke pregledno izlažu, premda se Titov lik ponovo gubi iza AVNOJ-a

kao glavnog nosioca svih operacija i ratnih aktivnosti. Zanimljiv je i prilog tekstu – sećanje pisca Ficroja Mekleja na poznanstvo sa Titom u kojem ga opisuje kao otvorenog, veoma staloženog, inteligentnog, odlučnog i samostalnog komunistu koji ima čak i smisla za humor (Radojević, 2014: 297). U navedenom odeljku Tito je istaknut kao ključna ličnost u formiranju nove Jugoslavije na zasedanju AVNOJ-a 1943. u Jajcu uz objašnjenje konstituisanja federalnog socijalističkog ustrojstva buduće države.

Noviji udžbenik insistira na kultu ličnosti Josipa Broza, u odlomku M. Đilasa označenog kao bezumna opijenost likom maršala, svestan da mu se (Đilas, prim. A. V.) „tu i tako odlučuje dalja sudbina...“ (Radojević, 2014: 298). Sudbina Đilasa bi bila da u ovom kontekstu ima novog vladara iako se borio da kroz revoluciju bude slobodan čovek. Ovo je pokušaj delegitimiziranja Tita kroz usta njegovog bivšeg bliskog saradnika – i *to post mortem*. Tito se prikazuje kao vešt diplomata u odnosu sa Čerčilom i Velikom Britanijom pred kraj rata gde uspeva da pridobije podršku i pomoć uprkos početnom britanskom podržavanju četnika. Navodi se još jedan Đilasov odlomak u kojem ocenjuje Sremski front kao krvav i težak okršaj koji je stajao dosta mladih života, ali on tu kritikuje one koji su Sremski front označavali pokušajem da se upropasti srpska populacija, što je osnovna ideja u starijem udžbeniku Radojević, 2014: 310). Na istom mestu, ispod odlomka, nalazi se članak koji započinje priču o masovnim obračunima nove vlasti sa idoeloškim i klasnim neprijateljima, pa ipak u ublaženoj retorici u odnosu na knjigu iz 2005., ne zasnivajući etnocentričnu perspektivu već sa pomenom i drugih postojećih nacionalnosti.

Tito je i ovde predstavljen kao jedan od osnivača *Nesvrstanih*, uz nezaobilaznu fotografiju sa Nehruom i Naserom na Brionima (Radojević, 2014: 332), kao jednog svetski značajnog pokreta hladnoratovske ere koji je značio mir, saradnju i koegzistenciju. Nasuprot tome, u prikazu unutrašnje Titove politike stvara se

slika vladara koji kontroliše gotovo sve važne segmente društva uz legitimitet partije koja stoji uz njega, a on nad njom. Tito je pokazan kao vešt političar koji kroz parolu „bratstvo i jedinstvo“ zatvara mogućnost daljeg prebacivanja krivica među narodima. Međutim, ta veština nije opisana kao osobina vođe SFRJ, nego kao osobina jednog egoističnog pojedinca. Tito je ovde (u ovom udžbeniku) isključivo monada za sebe i očigledno je da se stoga i mogu videti znatno pozitivnije ocene njega nego u prvom udžbeniku. Naravno, treba imati u vidu i pomenutu drugačiju perspektivu gledanja. Zanimljivo je da, osim što je Staljinu odgovorio odrično, u odeljku gde je predstavljen sukob sa SSSR-om gotovo da se Tito i ne spominje – umesto njega akter je jugoslovensko rukovodstvo. Udžbenik prati i nacionalne sukobe u titoizmu i studentske demonstracije, ali se Tito spominje samo pri razrešenju ovih potonjih, a ovi prvi su ugušeni na silu od strane režima. Obračun sa srbijanskim „liberalima“ se takođe pripisuje lično Titu, što je zanimljivo za mogućnost pozivanja na to iz perspektive današnjih „demokrata“. Odeljci o kulturi, nauci, filmu, umetnosti, su opširniji u odnosu na stariji udžbenik, ali se u njima Tito gotovo i ne spominje. Tito kao da je po potrebi, poput začina nalazio svoje mesto u ovom delu udžbenika koji oslikava posleratnu Jugoslaviju. Završava se insistiranjem da se Jugoslavija zasnivala na Titovom kultu i harizmi, bez jačih integrativnih faktora (Radojević, 2014: 372).

5.3. Zaključna komparacija sadržaja dva udžbenika

Na osnovu iznetih zapažanja može se primetiti da je prvi, stariji udžbenik prenosnik restriktivnije i negativnije slike o Titu u odnosu na ovaj skoriji. To se može objasniti sagledavanjem teme iz relativno prizemne, etnocentrične – Kuljić bi napomenuo – „žablje“ (Kuljić, 2011) perspektive, u kojoj se na aktere gleda iz po-

zicije sopstvene grupe, sopstvenog naciona. Drugi udžbenik ipak više naginje izdignutijoj⁵ sociološkoj perspektivi posmatranja društvene pojave pa samim tim ima veću mogućnost da celovitije sagleda posmatrano. Svedočimo pomeranju službene komemorativne slike o Titu iz nacionalističke etnocentrične perspektive u jednu postmodernu, nijansiraniju perspektivu iz koje svako može da izabere sa kojom će se ličnosti identifikovati, a tako i sa Titom. Ova postmoderna percepcija Tita je svakako bliža sociološkoj perspektivi posmatranja koja bi morala biti, Kuljićevim rečnikom rečeno, avionska perspektiva. Kao sredina između žablje i avionske perspektive može stajati ptičija perspektiva te ovim pojmom možemo označiti prikaz Tita u novijem udžbeniku.

Takođe, sadržaj i prikaz Tita u starijem udžbeniku pre govori o potrebi službene kulture sećanja u Srbiji da se na direktan način obračuna sa Titom i njegovom epohom, što se postiže demonizacijom njegove ličnosti i isticanjem krivice za sve nesreće i nevolje u koje je srbijansko društvo uplovilo. Demonizacija Tita u starijem udžbeniku se dodatno pojačava time što se rehabilituju one ličnosti koje su poznate po svojoj kolaboraciji, a koje su predstavljene kao istinski patrioti, rodoljubi i žrtve Titovog komunističkog teorora. Ovakva slika Tita služi nacionalističkom indoktriniranju mladih umova učenika srednjih škola i ideološkom saobražavanju budućih glasača u jednu nacionalnu maticu koja predstavlja idealno biračko telo za političke partije tog

⁵ Udžbenik izd. kuće Kleet iz 2014-te je, prema mišljenju autora ovog rada, jedna velika svaštara, u kojoj se uz primenu intenzivnog konstrukcionizma piše i o Drugom svetskom ratu, nemačkim nacistima, domaćim fašistima, kolaborantima, intelektualcima, borbama (svemu što nije tema ovog rada)... Utisak je da je ova knjiga neka vrsta šarolike istorijske čitanke, iz koje je moguće „po ukusu“ i potrebi legitimno se identifikovati sa bilo kojom ličnošću i politikom iz prošlosti, dakle, čist postmodernistički narativ pluralizma istina.

perioda koje su sve odreda (u Srbiji) desničarske jer podržavaju nacionalizam i kapitalizam.

U novijem udžbeniku se jasno može uočiti koliko vremenska distanca može povoljno da utiče na sagledavanje određenog istorijsko-društvenog konteksta, a samim tim i konkretne istorijske ličnosti. Tu ne samo da je Tito prikazan u boljem svetlu, već se o njegovoj ličnosti i životu znatno više saznaje, jednostavno mu je posvećen znatno veći prostor. Pa ipak, potrebno je reći da su svoj prostor u ovom udžbeniku zadobili i oni koji se nalaze s one strane moralno-etičke razdelnice (kolaboracija) i da udžbenik nastoji da sve učesnike istorijskog perioda xx veka tretira ravnopravno. Tu se jasno vidi postmodernistički pristup istoriji i istorijskim zbivanjima koji nastoji da od istorije napravi tržištu – mesto na kojem će svako u skladu sa ličnim preferencijama i afinitetima moći da pronađe idealne događaje i ličnosti iz prošlosti. Ovime se zapravo započinje čišćenje istorijskih ličnosti od njihovog istorijskog konteksta, odnosno njihovo preobražavanje u monade koje samostalno bivstvuju u istoriji, a time se reakcentuje i njihov autentični istorijski značaj.

Zbog svega navedenog možemo zaključiti da je stariji udžbenik prema Titu izrazito demonizatorski nastrojen, dok je noviji udžbenik relativizujuć. Ovo se može objasniti i kontekstom u kojem su ti udžbenici pisani. Prvi udžbenik je pisan i izdat za upotrebu (2005) u periodu uzavrelog nacionalističkog sabiranja u Srbiji, u vreme traženja nacionalnog identiteta u procesu demokratizacije društva. Drugi udžbenik je pisan i izdat u vreme uzdizanja autoritarne vlasti tadašnjeg premijera A. Vučića (2014) i potrebe da se biračko telo u Srbiji što više homogenizuje, a to se čini tako što se ranije oštre podele sada ublažavaju jednim kolažom vrednosti i tradicija (što je tipično za postmodernizam). Ne bi trebalo zanemariti i to da se kroz isticanje Titove ličnosti i kulta stvara plodno tlo za opravdavanje Vučićevog režima koji

je takođe autoritaran (ali posve drugačiji nego Titov; naime, drugačiji je sistem, društveno-istorijski kontekst i ideologija) i za pokušaj utemeljivanja i opravdavanja Vučićevog kulta ličnosti u savremenoj Srbiji.

Kratak osvrt na to kako ova dva udžbenika konstruišu sećanje na Tita izložićemo u sledećoj tabeli:

Službena slika Tita u srbijanskim udžbenicima.	Udžbenik iz 2005.	Udžbenik iz 2014.
Slika Tita u ratu i revoluciji i biografska skica	Tito jeste borac za slobodu, ali je i odmetnik, komunist, čovek političkog interesa, a ne iskreni rodoljub.	Ističe se Titov značaj kao komandanta partizanskog pokreta, kao značajnog predsednika, osnivača Nesvrstanih, uglednog čoveka i definiše ga kao dobu koja spada među najznačajnije u xx veku.
Slika Tita kao državnika	Tito je ovde, kao oličenje komunističke prinude i terora, akcentovan kao svirepi instrumentalista, koji ne bira sredstva za ispunjenje svojih partijskih ciljeva i zadataka.	U prikazu unutrašnje Titove politike, stvara se slika vladara koji kontroliše gotovo sve važne segmente društva, uz legitimitet partije koja stoji uz njega, a on nad njom. Tito je pokazan kao vešt političar koji kroz parolu „bratsvo i jedinstvo“ zatvara mogućnost daljeg prebacivanja krivica među narodima.

6. Zaključna misao

Kao što smo imali priliku da vidimo iz prolaska kroz relevantni sadržaj ova dva udžbenika za srednju školu, predstave o Titu se razlikuju, ali ne samo po tome kako koji autor piše o maršalu, već i prema vremenskoj distanci od po jedne decenije (1: 2005. i 2: 2014.). Prvi je svojom etnocentričnom perspektivom, oskudnijom i negativnijom slikom o Titu očigledno produktivniji u, rečeno rečima T. Kuljića, kastriranju njegova kulta (Kuljić, 2011). Prva decenija nakon pada poslednjeg oblika zvaničnog „socijalističkog“ režima u ostacima Jugoslavije (scg) moralo se i radikalnije odrediti prema začetniku ranijeg uređenja. Ako više ne slovi za „slobodotvorca, čoveka tog, druga i borca“⁶, onda mora biti zulumčar i dušman. Međutim, nije ni slika tako demonizatorska, ona je poprilično oskudna u smislu nedostatka jasnih određenja Titove ličnosti. Njegov režim se demonizuje u drugom delu (SFRJ nakon rata). Prisutna je parcijalna, poželjna afirmacija Tita – po potrebi ćemo ga se sećati. To je zajedničko u oba udžbenika.

Dijalektika između pozitivnog i negativnog sećanja zahteva što neutralniju podlogu na osnovu koje svaka opcija sećanja može da gradi poželjnu sliku u poželjnom pravcu. Izgleda da je upravo taj relativizam i konstrukcionizam u drugom udžbeniku odlika savremenog shvatanja prošlosti, odnosno, upliva postmodernističkog imperativa da se prošlost mora tumačiti iznova, ali ne i izučavati. Ako se Tito neutralizuje kao monada, kao ličnost koja se povremeno spominje po potrebi tekućih politika i ličnost lišena istorijske normativne težine, onda njegov istorijski kontekst nestaje i on biva pojam kojem se učitavaju raznovrsna značenja – sva osim izvornog. To je brendizacija, tužna sudbina koja je zadesila Če Gevaru, na primer.

⁶ Citat iz pesme Đ. Balaševića: *Tripud sam video Tita*

Globalni kapitalizam će zarađivati na ličnostima koje predstavljaju otpor kapitalizmu. Međutim, svođenje i drugih istorijskih ličnosti na monade bez konteksta je jedan hazardni čin koji se lako prelijeva u rehabilitaciju najzločinačijih ideja i ideologija. Kako će proći istorijsko rasterećenje i romantiziranje: Hitlera, Musolinija, Pavelića, Nedića, Ljotića, Mihailovića? Normalizovanje fašista nosi ogroman rizik od ponovnog javljanja fašizma i šovinizma jer fašizam nikad nije bio strukturalno-sistemska opozicija kapitalizmu, pogotovo ne korporativni fašizam korporativnom neoliberalizmu. Levičari moraju biti brutalnije lišeni konteksta i sećanje na njih mora biti fragmentizovano. Čini se da se mlađi udžbenik približio tome da bude svojevrsna istorijsko-politička ostava koja će omogućiti da se na savremenoj političkoj tržnici odaberu najpodobniji nacionalni identiteti, a oni drugi elementi – socijalističke prošlosti – oni će biti povremeno korišćeni po principu o *tempora o mores*. Tito je uveden u postmodernu sećanja i možda je to kraj svakog mogućeg kontinuiteta sećanja, a opet, možda je vrednosni nihilizam sećanja uvod u neko buduće, normativno radikalnije građenje poretka sećanja. Ovo je samo jedan pokušaj da se o tome razmišlja i potrebno je o sećanjima na Tita tek pisati u budućim vremenima i u većem obimu od ovog napisa. Ovo je tek hazardni iskorak u tom pravcu.

Literatura

- <http://www.e-novine.com/kultura/kultura-tema/117210-etnika-emigracija-vratila-kui.html>, pristupljeno 05.01. 2016.
- <https://studiob.rs/40-godina-od-smrti-josipa-broza-tita/>, pristupljeno 03.06.2020.
- <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3942271/josip-broz-tito-40-godina-od-smrti.html>, pristupljeno 03.06.2020.
- https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2020&mm=05&dd=04&nav_category=12&nav_id=1680516, pristupljeno 03.06.2020.
- K. Nikolić, N. Žutić, M. Pavlović, Z. Špadijer, 2005, *ISTORIJA : za 3. razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i 4. razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Beograd: ZUNS.
- M. Radojević, 2014, *Istorija: Udžbenik za 3. razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i 4. razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera i 4. razred srednje stručne škole za obrazovne profile pravni tehničar i birotehničar*, Beograd: Kleet.
- Milosavljević O, na: <http://pecanik.net/olivera-milosavljevic-intervju/>, pristupljeno 05.01.2016.
- Milosavljević O, na: <http://www.e-novine.com/drustvo/64588-Istorija-moe-rehabilitovati-etnike.html>, pristupljeno 05.01.2016.
- O. Milosavljević, 2006, *Potisnuta istina*, Beograd: Zagorac.
- T. Kuljić, 2006, *Kultura sećanja*, Beograd: Čigoja štampa.
- T. Kuljić, 2011, *Sećanje na titoizam*, Beograd: Čigoja štampa.
- V. Milić, 2014, *Sociološki metod*, Beograd: ZUNS.